

րէն շինուին Սոհոյի գործարանին նման թէ շէնքին կողմանէ և թէ գործիքներուն . հրամանն առաւ ու յանձնեց Պօլթընին :

Ռուսաց ու Տանիմարայի տէրութիւնները յանձնեցին Պօլթընին մէյմէկ հատ աս գործիքներէն : Ռուսաստանի համար շինած շոգեգործիքով՝ ու թը ուրիշ ստակ կոխելու գործիք կը շարժէր , ու մէկ վայրկենի մէջ ամէն մէկ գործիքը քառասուն կտոր ստակ կը կոխէին , և կառավարողն էր տասուերկու տարեկան պզտի տղայ մը : Ռուսաց կայսրը Պօղոս իր ձեռքովը շնորհակալութեան ու գովեստի թուղթ մը գրեց Պօլթընին : Երեսմէ զատ Պոմնկայի ու Կալկադայի ընկերութեանց համար ալ շինեց մէյմէկ հատ աս գործիքներէս : Կալկադայի գործարանին ունեցած գործիքներուն նման մեծ գործիք ունեցող գործարան չկայ կ'ըսեն աշխարհիս վրայ : Երեսմէն ալ Սոհոյի գործարանը շինուեցան , ու ետքը Կալկադա իր Սատթէոս Ռօպինսըն Պօլթըն որդիէն 'ի գործ դրուեցան :

Սեռաւ Պօլթըն ու թսունումէկ տաւրեկան , և թաղուեցաւ Ս ծնտսվորթի եկեղեցին . մեծագործ ու գեղեցիկ տապան մը շինած է գերեզմանին վրան երևելի անգղիացի յլաքսմէն արձանագործէն , որ Սոհօ սորված էր իր արհեստը :

*
*
*

Սոկրատէս նախատեսաւ լինէր թէ 'ի հարց աներկանից իցես . և նա ասէ . Այդ է իմ գովութիւն , զի յինէն սկսանի ազգ իմ :

Թէսպիդէս ասէ . Ի քաջազգութիւն մի որ պարծեսցի , զի մի կաւ ունին ամենեքեան 'ի նախնեաց , որք 'ի ծիրանիս իցեն և որք 'ի խոր աղքատութեան մահալիցք են :

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԼՅՐԷՆԻ ՎՐԱՅԻ ԵՂԱԾ ՂԱՆԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ԺՈՒԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ :

Դ . Լնապատ երկիրներ պողաբեր եղբէն , և 'ի Բնէ պողաբեր երկիրներ անապատացեր են : — Բնինք առաջ ալ թէ ինչ է անապատը : Իսկ ճահիճներն ցամքեցընելու համար ջրանցներ կրնան շինուիլ , ինչպէս որ Հոլանտացիք ըրին . ժայռերու վրայ և քարոտ տեղուանք կրնայ հող տաւրուիլ , որպէս զի որթ , ընդեղէն և ծառեր տնկուին , այսպէս ըրին Պաղեստինոյ մէջ՝ հին Հրեայք , Սաղգացիք՝ Կոծոյ կղզւոյն մէջ , Օւկիցերացիք ալ լեռան մը վրայ որ Լոզաննայի և Սեւայի մէջ տեղերը կ'իյնայ : Իսկ աւազուտ անապատներու համար կրնայ ջուր բերուիլ ջրանցներ փորելով , ինչպէս որ ըրին հին Լագիպտացիք և Վաղգէացիք իրենց երկիրներուն մէջ , Լքաբացիք՝ Սպանիոյ մէջ : Սարդիկ այս ամէն բանը կրնան ընել . բայց թէ որ անհոգ ըլլան , շինած ջրանցքնին ալ ջուրը բռնելու համար թումբերն ալ կ'աւրուին , անձրևներն ալ ժայռերէն կը քշեն կը տանին իրենց վրայ բերուած հողը . ասայսպէս եղան Լագիպտոսի , Վաղգէաստանի , Պաղեստինոյ մէջ , և Սպանիոյ քանի մը կողմերը :

Լյրբեմն ալ երկրի մը աւրուիլը կամ գէշնալը բնական կերպով կը պատահի : Վանի քանի գեղեցիկ երկիրներ չաւրեց Սեսուվին լաւան , և ամենէն աւելի Հեքլա Խալանտիոյ զարհուրելի հրաբուխը , որ կը թափէ իր լաւան բոլոր երկրին ահագին տարածութեանը վրայ : Յայտնի է որ այսպիսի կարգէ դուրս փնասներու դէմն առնելը մարդուս ձեռքը չէ :

Ե. () անապատի գաւառացի հողը այլ և այլ ժամանակ զանազան որեսակ բոյսեր բուսողներ է. և ասոնք ալ մարդկանց պէս, երբեք երբեք անցեր են: — Իմէն բոյս պէտք է որ իրեն աճելու բնիկ տեղ մը ունեցած ըլլայ: Ըստ բոյսեր կրնան նոյնպէս աճիլ զանազան գաւառացի մէջ, թէ որ այն գաւառներուն հողը և կլիման յարմարի իրենց, ինչպէս իրենց բնիկ գաւառին. բայց ամենևին իրենք իրենցմէ չեն աճիր. պէտք է որ կամ դիպուած մը և կամ մարդս փոխադրէ զանոնք:

Որժը ամէն ատեն կրնար ինչպէս հիմայ աճիլ Վաղղիոյ մէջ ալ Վերմանիոյ մէջ ալ. բայց միայն երկու հազար իրեք հարիւր տարիէն քիչ աւելի է, որ առջի որժը բերուեցաւ Փոքր Բսիայէն Սարսիլա: Սատերայի կղզին, որ այս պէս հռչակուած է մեր օրերը իր ընտիր գինւոյն համար, հազար տարի չկայ որ խիտ անտառ մ'էր. Փորթուքէնները կրակի տուին զայն, և անոր մոխրին մէջ մշակեցին որժը, ուսկից որ բոլոր գետինը ծածկուեցաւ Լրետէի որժով: Որժին մշակութիւնը Բարեյուսոյ գլուխը և Սոլիայի եզերքը աւելի նոր է:

Բայց ատեն մը եղաւ որ ամենևին որժը չէր աճեր Վերմանիոյ մէջ. ուրիշ ատեն մ'ալ՝ որ ոչ հաճար կ'աճէր, ոչ ցորեն, ոչ փշալից թուփեր, ոչ ծնեբեկ, ոչ ծխախոտ, ոչ գետնախնձոր, որոնք բոլորն ալ Բսիայէն և Բմերիկայէն բերուած բոյսեր են: Բայն հողը այն ատեն ուրիշ բան չէր բուսցըներ, բայց եթէ խոտ, ելակ, վայրի խնձոր և ծառեր, ինչպէս որ կ'աճին նաև անտառներու մէջ: Բրինձը և շաքարի եղեգը ատեն մը միայն արևելեան Հնդկացի մէջ կը գտնուէր, ուսկից որ այս երկու բոյսերը անցան Եգիպտոս, և անկից Խալիս և Սպանիա: Հիմա այս բոյսերը ուրիշ տեղ այնչափ պարարտ չեն, որչափ որ Վարդիւնայի և Բնտիլեան կղզեացի մէջ: Բայսօր կը տեսնուին Սպանիոյ և Փորթուգալի մէջ ամբողջ անտառներ լեցուն շինու խնձոր բերող ծառերով, բայց երկու հարիւր տարի

առաջ ասոնցմէ և ոչ մէկ հատ մը կար բոլոր Եւրոպիոյ մէջ:

Զ. Երբեք ալ, մարդկանց պէս, երբեք երբեք անցեր են: — Լը հանդիպի նաև կենդանեաց այն բանը, ինչ որ բուսող համար ըսինք, վստն զի թէպէտ և ասոնք քալելով կամ լողալով իրենք իրենցմէ կրնան փոխադրուիլ շատ անգամ երկրէ մը ուրիշ երկիր, զորն որ բոյսերը չեն կրնար ընել, սակայն շատ անգամ ալ զիրենք բերողը մարդիկ են: Լը կարծուի թէ ամէն ատեն Եւրոպիոյ մէջ մուկ կար, բայց այս իրաւ է որ Բմերիկայի մէջ և Համբարձման կղզւոյն մէջ չկար: — Բայս երկու երկիրներուն մէջ դիպուածը տանել տուաւ զմուկը Եւրոպացի նաւերով:

Պէտք է որ տեղ տեղ ձիանք ինքն իրեննուն թափառած ըլլան վայրենի վիճակի մէջ, բայց հաւանական է որ մարդիկ մտուցին զանոնք Վերմանիոյ և Սպանիոյ մէջ: Սպանիացիք առջինը եղան որ Բմերիկա ձի տարին, վստն զի իրեք հարիւր տարի առաջ Բմերիկայի մէջ և ոչ մէկ հատ մը կար:

Բնդղիան Սպանիայէն առաւ իր ընտիր ոչխարները, Սպանիան ալ Բմերիկէն: Թէ որ Եւրոպան իրեն հարաւային կողմերուն մէջ մետաքսի հարուստութիւն ունի, պէտք է շնորհակալ ըլլայ այն երկու կրօնաւորաց որ Բսիային խորերէն բերին շերամի հաւկիթը:

Երբոր երկրի մը մէջ առատապէս օտար տունկեր մշակուին, հինները որ հոն կ'աճէին, կը սկսին պակսիլ և բոլորովին կը կորսուին: Սեր դաշտերուն մէջ, ուր որ հիմա ծխախոտ կամ հաճար կը ցանուի, ուրիշ տեսակ խոտ չաճիր: Սատերա կղզւոյն մէջ, ուր որ այսօր որժի կոճեր տնկուած են, ամենևին վայրի ծառ չի բուսնիր:

Նոյն կերպով երբոր օտար մարդիկ և կենդանիք կու գան երկիր մը՝ հոն տեղի վայրենի կենդանիք կամաց կամաց կը կորսուին. որովհետեւ ասոնք փնաս կ'ընեն նորեկներուն՝ մարդիկ ալ կը ջընջեն զանոնք: Ըստ անգամ նաև ինքն

իրեն ալ կ'երթան, երբոր կործանուին այն անտառները՝ որոնց մէջ որ իրենք կը բնակէին, կամ երբոր ցուրտի վարժած չըլլալով, կը նային որ չեն կրնար ապրիլ երկիր մը, որ իրենց համար տաք է :

Ինգղիոյ մէջ հիմայ ամենեւին արջ չկայ . բայց հազար եօթը հարիւր տարի առաջ կը տեսնուէր Հռոմայ փողոցներուն մէջ Իրիտանիոյ արջուն խաղալը, ինչպէս հիմա ամէն օր կը տեսնուի Վերմանիոյ քաղաքաց հրապարակներուն և փողոցներուն մէջ՝ Եհաստանի արջերուն խաղալը : Ինգղիոյ մէջ ջրն ջուած է նաև գայլերուն ցեղը քանի որ այն երկիրը ոչխարներ ունեցաւ : Եւ ասոր պատճառն է որ գայլերը ոչխարներու թնամի են, և Ինգղիացիք աւելի օգուտ կը գտնան ոչխարներով քան թէ գայլերով, անոր համար ալ ջնջած են այս կենդանիքը :

Շատ ժամանակ չէ որ Վերմանիոյ և Հոլանտայի մէջ Ստորին Հոենստին կողմերը կը թափառէին Պիզոն ըսուած վայրի ցուլերը, իէն եղջերուն, և Լալանը . այսօր հոն այս տեսակ կենդանիներէն և ոչ մէկ հատ կը գտնուի : Արկարծուի որ այն երկիրներուն կլիման իրենց համար վերջերը շատ տաք եկած է, անոր համար Լիդուանիայի ճամբան բռնելով դէպ'ի Լափոնիա քաշուեր են :

Վանի որ մարդկանց թիւը երկրի մը մէջ կը շատնայ, հոն վայրի կենդանեացը կը պակսի, և քանի որ այս կենդանեաց թիւը շատնայ, մարդկանցը կը պակսի : Իտէն մը Խաղիա սակաւամարդ է եղեր, այսինքն ասկէ հազար տարի առաջ . այն ատեն գայլերը անչափ շատցեր են որ մարդ չի կրնար եղեր ապահով ճամբորդութիւն ընել : Շատ տարի չէ որ Վերմանիոյ մէջ դեռ կը տեսնուէին մեծամեծ պարմներ որսորդութիւն սիրող, որոնց աւելի քաղցր էր վայրի կենդանեաց միսը քան իրենց հպատակաց հոգը : Ինոր համար ասոնք ալ թողուցին գացին բնակելու Փենսիլվանիոյ մէջ :

Է . Օ անապան գաւառներ, որ արեւմտեան Եւրոպայի քիչ քանիքէն, և արեւելք պողէրէն : — Ուր որ շատ անտառներ կան՝ երկիրը խոնաւ կ'ըլլայ, վասն զի արեւուն ճառագայթները որ երկիրը պիտի չորցնէին, չեն կրնար թափանցել պատճառաւ խիտ ծառերուն : Ուստի ուր որ երկիրը միշտ խոնաւ է, ան երկրին օդն ալ խոնաւ կ'ըլլայ, ցուրտ, ամպամած, պատճառաւ շոգիին որ միշտ կը բարձրանայ, ինչպէս որ կը պատահի, օրինակի համար, Բերիկայի՝ Եւր երկիր ըսուած կղզւոյն մէջ : Բայց երբոր այն մեծ անտառները արմատէն խլուին, արեւը կրնայ զարնել իր ճառագայթները ազատաբար երկրիս վրայ, և անով երկիրը կը չորնայ, և շոգին կը դադրի, անով օդը կը տաքնայ, երկինքը կը պայծառանայ և ամառը երկայն կ'ըլլայ : Ինով գետերն ալ չեն սառիր, կամ գոնէ այնպէս շուտ և երկայն ատեն չեն սառիր, ինչպէս որ առաջ կ'ըլլային :

Խաղիոյ մէջ Սիբիրիոսի ատեն գինին տակառներուն մէջ կը սառէր, և Հռոմայեցիք Տիբերիս գետին սառելուն տեսարանը կը վայելէին : Հիմայ ոչ Տիբերիսը կը սառի Հռոմայ մէջ, ոչ ալ գինին տակառներուն մէջ, թէ որ մասնաւոր տեղ մը դրուած՝ կամ նոր տեսակ խառնուրդ մը եղած չըլլայ հետը : Վերմանիան հազար վեց հարիւր տարի է որ ցուրտ խոնաւ և սոսկալի էր ինչպէս Սիպերիան, վասն զի ընդարձակ անտառ մըն էր . Վանատան ալ երկու հարիւր տարի առաջ ուրիշ Սիպերիա մըն էր : Հիմա Վերմանիան լի է քաղաքներով և գեղերով, բոլոր երկիրը մշակած և երկինքը պայծաւ, ու Վանատային կլիման տարուէ տարի կը քաղցրանայ, քանի որ Վաղղիացիք և Ինգղիացիք սկսան քիչցնել այն ահագին անտառները, որ երկիրը կը ծածկէին :

Բայց թէ որ երկրի մը մարդիկը պակսին, անտառները նորէն կը կանգնուին, և այսպէս երկիրը նորէն խոնաւ և ցուրտ կ'ըլլայ, երկինքը ամպամած և տխուր, վայրենի կենդանիք նորէն կը շատնան : Եւսպէս եղած է ահա Հոգոս կղզին,

